

Muallâ), Tunus 1416/1995, s. 102, 119, 213, 353, 386, 419; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, II, 37-41; Zirikî, *el-A'âm* (Fethullah), VI, 268; M. Aziz b. Âşûr, *Câmî'u'z-Zeytûne*, Tunus 1991, s. 129, 130, 131, 132; Muhammed Bûzîne, *Meşâhîrü't-Tûnisîyyîn*, Tunus 1992, s. 467-468; Muhtâr el-Ayyâşî, *ez-Zeytûne ve'z-Zeytûniyyûn fi târîhi Tûnisi'l-mu'âşır: 1883-1958*, Tunus 2003, s. 85, 149, 249, 316, 317; Muhammed b. İbrâhim Bûzügaybe, *Hareketü taknini'l-fıkhî'l-İslâmî bi'l-bilâdi't-Tûnisîyye: 1857-1965*, Tunus 2003, s. 267-372; a.mlf., "Cu'ayt, Muhammed el-'Azîz b. Yûsuf", *Mv.AJ*, V, 329-331; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşırin*, Riyad 1425/2004, II, 659-660; Abdürrezzâk Hammâmî, *el-Fikrû'l-İslâmî fi Tûnisi: 1956-1987*, Tunus 2005, s. 129-131, 533.

İSMAİL CEBECİ

CUMA VÂİZLİĞİ

Osmanlılar'da
cuma namazından sonra
cemaate vaaz etmek üzere
ihdas edilen bir görev.

Özellikle büyük camilerle selâtin camilerinde yapılan bu görev için "cuma va'ziyyesi, kürsü şeyhliği, selâtin şeyhliği", görevle getirilenler için de "cuma vâizi, katar şeyhi, selâtin şeyhi" gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu görevin ilk defa kimin tarafından ve ne zaman oluştuğu bilinmemekte, ancak ilk uygulamanın Fâtih Sultan Mehmed zamanında Eyüp Sultan Camii'nde başladığı tahmin edilmektedir. Cuma vâizlerinin tayin ve terfilerinde belli bir silsile mevcuttur ve bu silsilenin selâtin camilerinin inşasıyla yeniden belirlendiği açıktır. En son Sultan Ahmed Camii'nin yapımıyla birlikte XVIII. yüzyıla kadar uzanan nisbeten yerleşmiş bir sistem ortaya çıktı. XVII. yüzyılda yedi selâtin camisinden oluşan ve katar şeyhliği denilen bu silsilenin en alt kademesinde Eyüp Sultan Camii bulunmaktaydı. Bu camide göreve başlayan cuma vâizi sırasıyla Sultan Selim, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan Beyazıt, Süleymaniye ve Sultan Ahmed camilerinde vazife yaptıktan sonra silsilenin en üst mertebesinde bulunan Ayasofya-i Kebir Camii'ne (kürsü şeyhliği) tayin edilirdi. Görevlerden birinin boşalması durumunda Eyüp Sultan Camii'ne dışarıdan bir vâiz getirilir ve diğerleri sırasıyla nakil ve terfi ettirilirdi. 1139'da (1726) Galata ile Üsküdar'daki Yeni Vâlide camileri, Eminönü'ndeki Yenıcamı ve Şehzade Camii'ne de birer vâizin tayin edilmesiyle bu sayı on bire ulaştı. Daha sonra on yediye ve nihayet otuz üçe çıktı, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu şekilde devam etti. Cuma vâizliği uygulamasının vilâyet ve sancak merkezlerine

doğru bir genişleme gösterdiği, Bulgaristan, Yunanistan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde de kürsü şeyhliklerinin ihdas edildiği görülmektedir. Ancak tertip ve terfi uygulaması yalnızca İstanbul'daki otuz üç selâtin camisiyle sınırlı tutuldu, bunun dışındaki kürsü şeyhlikleri bu silsileye dahil edilmedi.

Cuma vâizlerinin terfi süreci müftülük veya kadılık yoluyla şeyhülislâmlığa arz edilen dilekçe ile başlardı. İlim, istikamet ve güzel ahlâk sahibi, hitabeti tesirli olması istenen vâiz adayı padişahın onayı ile göreve başlardı. 1726 yılından itibaren cuma vâizliği silsilesine dahil olanlara selâtin şeyhliği unvanı verilerek rütbeleri bir kademe daha yükseltildi. Cuma vâizleri görevlerine ölünceye veya kendi istekleriyle ayrılınca kadar devam ederdi. Bunlar ilk dönemlerde genellikle tekke şeyhleri arasından tayin edilirdi. Bunun yanında tekke mensubiyeti bulunmayan ulemâ içinden de bu göreve getirilenler olurdu. Meselâ XVII. yüzyılın önemli Halvetî şeyhleri Abdülmecid Sivâsî (Sultan Ahmed Camii'nin açılışında ilk cuma vaazını vermiş, bu görevi hayatının sonuna kadar sürdürmüştür), Abdülahad Nûri ve tarikat ehline muhalefetleriyle tanınan Kadızâdeliler hareketinin önde gelen simaları Kadızâde Mehmed Efendi ile Üstüvânî Mehmed Efendi cuma vâizi olarak görev yaptılar.

Cuma namazlarında hutbeler Arapça okunduğundan cuma vâizleri namazdan sonra hem hutbenin açıklamasını yapar hem de diğer hususlarda halkı irşad ederdi. Fındıklılı İsmet Efendi, cuma vâizi Şeyh Hasan Efendi'den bahsederken selefi ve çağdaşı vâizler gibi onun da halka nasihat ederek kalplerini dine ve hilâfete, kendi iş ve sanatlarına bağlı kılmaya çalıştığını yazar. Cuma vâizlerinin bu görevleri yanında müderrislik, dersiâmlık, müftülük, imamlık, *Şaḥîḥ-i Buḥârî*, *Şaḥîḥ-i Müslim* ve *Şifâ-i Şerîf* okuyuculuğu yaptıkları da görülmektedir. Cuma vâizlerine vakıf gelirlerinden maaş ödenirdi. Vakıfların imkânları ve vâizlerin gördükleri hizmetlerin çeşitliliğine göre maaş miktarı değişebilirdi. İlk zamanlarda ortalama altmışşar kuruş alırlarken 1255 (1839) Muharrem ayından itibaren Evkaf ve Maliye Nezâreti'nin maaşları ödemeye başlamasıyla maaşlardaki farklılıklar ortadan kaldırıldı. Böylece maaşlar belli bir standarda bağlandı ve derecelerine göre maaş ödenmeye başlandı. Cuma vâizliklerinin en itibarlı olan Ayasofya kürsü vâizliğinin yanında Sultan Ahmed, Fâtih ve Beyazıt gibi selâtin

camilerinin vâizleri de protokolda en ön sıralarda yer alabiliyordu. Vâizlerin sarayda sultana ve ailelerine vaaz verdikleri, sultanların cenazelerini yıkadıkları, cülûs ve mevlidlerde, sünnet şenliklerinde, sultan düşünlerinde ve açılış törenlerinde dua ettikleri de bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmet, *Tekmiletü's-Şekâik*, s. 393; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 186; Mehmed Emin, "Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği", *SR*, XVII/427-428 (1338), s. 88-89; İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, İstanbul 2012, s. 117-145; Semiramîs Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, XXIV, 100-102.

ÖMER FARUK KÖSE

CUMABAYEV, Mağcan (1893-1938)

Kazak şairi, yazar,
siyaset ve düşünce adamı.

25 Haziran 1893'te Kuzey Kazakistan vilâyetinde şimdiki Mağcan Cumabay ilçesine bağlı Sasıkköl'de doğdu. Eğitimli bir aileye mensuptur. Babası Beken, ticaretle uğraşan varlıklı bir kimseydi. İlköğrenimini köyünde tamamlayan Cumabayev, 1905-1910 yıllarında Muhammedcan Begişev'in idaresinde Kızılyar'daki (Petropavlovsk) Cedidci medreseye devam etti. Burada Doğu ve Batı edebiyatlarının örneklerini tanıdı. Henüz genç bir öğrenciyken *Abay Kunanbayulı'nın Ölenleri* adlı kitabından Abay'ın şiirlerini okudu ve bu heyecanla yazdığı, "Ünlü ozan, sözü altın hakîm Abay'a" adlı şiiriyle edebiyat dünyasına ilk adımını attı. Öğrenimine 1910-1913 yıllarında Rusya müslümanlarının önemli merkezlerinden Ufa'daki Galiye (Aliye) Medresesi'nde devam etti. Burada kısa sürede hocası Âlimcan (Galimcan) İbrahimov'un dikkatini çekti. İlk kitabı olan *Şolpan* onun yardımıyla 1912'de Kazan'da basıldı.

1913-1916 yılları arasında hem edebiyat çalışmalarını sürdürdü hem de Omsk Öğretmen Okulu'na devam etti. Ayrıca Kazak halkının özellikle eğitim sorunlarına çözüm bulmak amacıyla oluşturulan "Birlik" hareketinde etkin rol aldı. Kazak halkını daha çağdaş, daha müreffeh ve huzurlu bir hayata kavuşturmayı hedefleyen Alaş Hareketi'ne de katıldı. Çevresinde toplandıkları Ahmed Baytursunov'un *Kazak gazetesinde* (1913-1918) şiirlerinin yayımlanmasıyla başlayan ilişkileri giderek güçlendi. Rusya'da 1917 devrimi sırasında özerk bir Kazak hükümetinin kurulması

Mağcan
Cumabayev

çalışmalarına katıldı. Akmola ili kurultayını düzenleme kurulunda yer aldı. Rusya Kurucu Meclisi'nde Kazaklar'ı temsil etti. Alaş Partisi Akmola il komitesi üyesi oldu. Daha sonra II. Umumi Kazak Kurultayı'nda bulundu ve eğitim komisyonuna başkanlık etti. Alaş Hareketi'nin başarısızlığa uğramasının ardından 1919-1923 yıllarında yayın faaliyetlerine ağırlık verdi. Akmola'da çıkan *Bostandık Tuvi* gazetesinde, *Şolpan* ve *Sana* dergilerinde, daha sonra da *Ak Jol* gazetesinde çalıştı. Bu yıllarda destan formunda yazdığı "Batır Bayan" adlı şiiri yayımlandı. 1923-1927 arasında Moskova Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nde okuduğu sırada Rus dili ve edebiyatını yakından tanıma imkânını buldu. 1925'te *Enbekşi Kazak* gazetesinde, yeni Sovyet yönetimince eserlerinin komünist ideolojisine ters düştüğü iddiasıyla hakkında büyük bir kampanya başlatıldı. Gerçekte Sovyet yönetimi aleyhinde herhangi bir şey söylememiş olsa da rejimi destekleyen yazılar yazmadığı gerekçesiyle hatalı bulunmuştu. Moskova'dan döndükten sonra 1927-1929 yıllarında Bura-bay ve Kızılyar'da öğretmenlik yaptı. Alka adlı Sovyet karşıtı gizli bir örgüt kurduğu iddiasıyla 1929'da tutuklandı ve on yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Ünlü Rus yazarı Gorki'nin girişimiyle 1936'da serbest bırakıldı. Petropavlovsk'ta öğretmenliğe başladı. Ancak il eğitim müdürünün şikâyeti üzerine siyasî sebeplerle işine son verilince 1937'de Almatı'ya geldi. Çeviri işleriyle geçimini sağlamaya çalıştı. Çok geçmeden Stalin'in "büyük terör" politikasındaki aydın katliamı sırasında o da pantürkizm ve halk düşmanlığıyla suçlanarak tutuklandı ve 19 Mart 1938'de idam edildi. Uzun yıllar eserlerinin yayımlanması bir yana adının anılması bile yasaklanan Cumabayev 1960 yılında bir kararla aklanmış, fakat kitapları ancak, Sovyetler Birliği'nde başlatılan glasnost politikaları neticesinde

1989'da tekrar yayımlanabilmiştir. Kazakistan'ın 1991'de bağımsızlığına kavuşmasının ardından diğer Alaş aydınları gibi o da ilgi görmeye başlamış, hayatına dair birçok çalışma yapılmış, memleketi olan Kuzey Kazakistan vilâyetinde bir ilçeye adı verilmiştir.

Cumabayev modern Kazak edebiyatının kurucusu sayılan Abay Kunanbayev'in (ö. 1904) en önemli takipçisi olmuş, Kazak edebiyatına içerik ve üslup bakımından pek çok yenilik getirmiştir. Birçok şairin takip ettiği güçlü bir sanatkâr kabul edilmiş, Kazak şiirini müziğe dönüştürdüğü, sesten resim çıkardığı, söze can kattığı belirtilmiştir. Siyasal görüşleri ve etkinlikleriyle de öne çıkan Cumabayev'in birçok şiirinde Türk sözcüğünü özellikle vurgulayarak Türk tarihi ve kültürüne yer vermesi onu Türk milliyetçiliğinin temsilcileri arasına katmıştır. Duygu ve düşüncelerini cesur ve emin ifadelerle ortaya koyarken lirik ve gizemli bir dil kullanmış, eserlerinde toplumsal sorunların yanında aşk ve duygusalığa da yer vermiştir. Şiirlerinde çokça değindiği sorunlar arasında halk okumaya ve eğitim almaya teşvik etmesi dikkat çeker.

Türkiye'de Millî Mücadele sürerken yazdığı "Alıstağı Bavrıma" (Uzaktaki kardeşime) adlı şiiri onun Türkiye'de tanınmasını sağlamıştır. Özellikle "Oral Tavi", "Kazak Tili", "Peygamber" ve "Türkistan" şiirlerinde Türklüğe, Türk tarihi ve kültürüne verdiği önemi ortaya koymuş, Kazak tarihiyle ilgili konuları "Batır Bayan", "Koylibaydın Kobızı" ve "Korkıt" gibi destan türü eserlerinde büyük bir yetkinlikle ele almıştır. Cumabayev'in ilk şiir kitabı *Şolpan* adıyla Kazan'da 1912'de yayımlanmış, daha sonra 1922'de Kızılorda'da ve 1923'te Taşkent'te iki şiir kitabı daha basılmıştır. Şiirin yanı sıra eğitim bilimine de önem veren Cumabayev bu alandaki çalışmalarını *Pedagogika* (1922-1923) ve *Bastavış Mekhtepe Ana Tilin Okıtuv Jöni* (1925) adlı eserlerinde toplamış, ayrıca birçok Avrupalı ve Rus şairin şiirleriyle M. Gorki, V. Ivanov ve M. Sibiryak gibi yazarların hikâyelerini Kazakça'ya çevirmiştir. *Şolpanın Künesi* (Şolpan'ın günahı) (1923) adlı hikâyesiyle Kazak edebiyatına psikolojik tahlil metodunu getiren Cumabayev'in eserleri Kazakistan'ın bağımsızlığının ardından pek çok defa yayımlanmıştır. Üç ciltlik *Şığarmalar Jinağı* (2008), kitaplarının yanı sıra dergi ve gazetelerde çıkmış yazılarının bir araya getirildiği kapsamlı bir külliyattır. Cumabayev'in Taşkent'te 1923'te basılan şiir

kitabı Ferhat Tamir tarafından Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mağjan Jumabayev, *Köp Tomdık Şığarmalar Jinağı*, Almatı 2008, I-III; a.mlf., *Tandamalı*, Almatı 1992; a.mlf., *Mağcan Cumabayev Ölen-deri: Mağcan Cumabayev'in Şiirleri* (aktaran: Ferhat Tamir), Ankara 1993; Şeriazdan Elevenov, *Mağjan: Ömiri men Şığarmagerligi*, Almatı 1995; 20-30 *Jıldardağı Kazak Adebieti* (haz. B. Derimbetov), Almatı 1997; Jüsipbek Aymavıtov, "Mağjannın Akındığı Turalı", *Dala Danaları*, Almatı 2001, s. 555-581.

İBRAHİM KALKAN

CUNBUR, Fatma Müjgân

(1926-2013)

Kütüphaneci,
edebiyat araştırmacısı.

12 Ocak 1926'da İstanbul Fatih'te doğdu. Babası İbrahim Salih, annesi Seniye Hanım'dır. İstanbul'daki kısa süre dışında öğrenimini Ankara'da yaptı, Ankara Kız Lisesi'ni (1944), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü (1948) bitirdi. Doktorasını eski edebiyat dalında (*Gülşehri ve Mantiku't-Tayr'ı*) tamamladıktan sonra (1952) yazma eserlere karşı duyduğu ilgi onu kütüphaneciliğe yöneltti. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ndeki yazma eserleri tasnif etti, ardından Millî Kütüphane'ye tayin edildi (1954). Millî Kütüphane'nin kurucusu Adnan Ötügen'in yurt dışında bulunduğu 1959-1960 yıllarında müdür vekilliği yaptı. Adnan Ötügen'in Millî Kütüphane'den ayrılması üzerine kütüphane müdürlüğüne getirildi ve emekliye ayrılincaya kadar (1986) görev adlarında yapılan değişikliklerle ve zaman zaman ayrılıp yeniden dönerek Millî Kütüphane'de çalıştı. Kütüphaneye yeni bina yerinin seçilmesi, binanın yapılması ve kütüphanenin taşınmasında (1965-1983), kitap sayısının artırılmasında büyük gayret sarfetti. Kütüphanenin sadece kitapların bulunduğu bir mekân olmanın ötesinde çeşitli bilimsel toplantı, konferanslar, konser ve sergilerle canlı bir kültür merkezi haline gelmesinde çaba harcadı. Kültür Bakanlığı müşavirliği yıllarında Türkiye kütüphanelerindeki yazma eserlerin kataloglarının hazırlanmasıyla uğraştı. Anadolu kütüphanelerinde çalıştı. 1980'de yeniden Millî Kütüphane başkanlığına tayin edildi. Bu arada Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nde 1960-1982 yılları arasında yazma eserler, kataloglama ve paleografya derslerini okuttu. Yazılarında